

TRÉFÁL VAGY BÍRÁL? TRÉFÁL ÉS BÍRÁL?
MAZÁN LÁSZLÓ KARIKATURISTA EDDIG ISMERETLEN MŰVE
A MUNKÁCSY MÚZEUMBAN

– Gyarmati Gabriella –

Mokos József és József Dezső mellett emblematikus pedagógusegyéniségként tarthatjuk számon a Békés megyei művésztanárt, Mazán Lászlót (Békéscsaba, 1899. április 15 – Békéscsaba, 1949. május 16.¹). A harcokban, majd fogságban elszenvedett első világháború után, 1920-ban kezdte meg tanulmányait a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán, ahol Réti István és Rudnay Gyula voltak a mesterei. Bár a Főiskolán épp ezekben az években reformálta meg az akkori rektor, Lyka Károly az oktatást, melynek lényege a tanárképzés helyett a művészképzés előtérbe helyezése volt, ő a diploma átvétele után, 1925-ben² a tanári pályát választotta. Tanítványai között az Ágostai Hitvallású Evangélikus Rudolf Reálgimnáziumban³ olyan hírességeket találunk, mint Jakuba János, Lipták Pál, Schéner Mihály, Gulyás Dénes festő- és képzőművészek, valamint – többek között – Schäffer Judit jelmeztervező.

Pályája során egy alkalommal, 1940-ben kapott szakmai elismerést. A *Falusi torreádor* című művével kiérdemelte a Műcsarnok tárlatának zsűrijétől – három évvel a szintén Békés megyei Csabai Wagner József előtt – a Halmos Izidor-életképdíjat.

A viszonylag kevés művet *számláló oeuvre* legfőbb jellemzője az ironikus, groteszk látásmód és a karikírozás szándéka. Bár napjainkban is fel-felbukkannak Mazán-művek, de az eddig ismert művészi hagyaték java része, közel harminc alkotás a Munkácsy Mihály Múzeumba került, mely anyag többségét papír alapú, egyes technikával (akvarell, színes ceruza, tus) készült munkák teszik ki. Érdekeségként kell kiemelnem három nagyméretű festményét, a *Csabai parasztok*,⁴ a *Kalapvásár*⁵ és a *Vaskereszt története*⁶ című táblákat. Ezen művek technikai megoldása és tárlási módja – a karikatúra műfaján belül – annyira ritka, hogy a táblákat kuriózznak tekinthetjük. Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy a három festményről

¹ Édesapja Mazán János, édesanyja Szolár Teréz volt.

² MKE é. n.

³ 1925-ben lett a munkatársa, 1928-ban pedig rendes tanára az intézménynek. GRÓSZ 1995. 57.

⁴ Csabai parasztok (1930 körül; olaj, vászon; 123 x 185 cm; jelezve jobbra lent: Mazán László; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 69.9.).

⁵ Kalapvásár (1941; tempera, vászon; 120,2 x 168,5 cm; jelezve jobbra lent: Mazán László 1941; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 88.48.1.).

⁶ A vaskereszt története (1942; tempera, vászon; 118,5 x 200,3 cm; jelezve balra lent: Mazán László; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 88.49.1.).

készült képeslapokból szinte ugyanannyit adnak el a múzeum teremőrei, mint a Munkácsy-festményeket ábrázolókból.

A *Borsszem Jankó*ban, valamint az – inkább a vidéki olvasók igényeit kielégíteni kívánó – *Üstökös*, *Bolond Istók* és *Füstölő* című egykori politikai élclapokban a szatirikus hangvételű szövegeket művészi igényű grafikai illusztrációk, karikatúrák kísérték. Ezek a rajzok, bár a mai tömegkultúra elődeihez kötődnek, általában a magas művészet körébe sorolhatóak. „Az élclapok kifejező vizualitásuk okán kiváló tükrét jelentik a társadalomban jelenlévő előítéleteknek, képeknek és képzeteknek.”⁷ A társadalmi, tehát nemzeti és etnikai, valamint a politikai igények által alakított speciális lapokban szívesen ábrázolták a közösség egy-egy tagját sztereotipikus megközelítésben, a megjelenítésre szánt morális álláspontnak megfelelően. „Az élclapi stílus egyik meghatározó eleme volt a problémák, események, elvont fogalmak vagy politikai entitások megszemélyesítése.”⁸ Az ábrázolások tematikája a „csupán mosolyra fakasztótól” a vitriolos megközelítésen keresztül a faji gyűlöletkeltésig terjedő széles skálán mozgott, amely a műfaj kifejezésbeli teljességét igazolja. Az előbbitől is függött, hogy egy-egy rajz az általánosítás eszközével készült, vagy az individuum, az önálló személyiség ismertető jegyeinek kiemelésével. „A karikatúrákra jellemző még az ambivalens, lebegtető, néha nagyon bonyolult emberi viszonyokat kifejező interakciós helyzetekből fakadó humor, helyzetkomikum is.”⁹ Ez a világ tehát az, amely Mazán Lászlónak is a sajátja. Már a legkorábbi, az 1919-es munkái és még az 1940-es évek végén született képei is beilleszthetők e két évtized magyar karikatúra anyagába, bár a finom részletek kidolgozására törekvő, cizellált megoldások nem tekinthetők általános stílusbeli jellemzőnek.

Az 1948-as események és az 1950-es évek történései azonban gyökeresen megváltoztatták a politikai élclapok működésének feltételeit, célkitűzéseit és természetesen illusztrációit is. A karikatúrák továbbra is valami mellett vagy valami ellen foglaltak állást, de polgári kávéházi jellegük kényszerűen elveszett. Kérdéses, hogy Mazán László boldogult volna-e ebben az új világban. Ha végiglapozzuk a munkáit, sejthető, hogy zárt műteremben, szorosan bekötött mappáknak dolgozó karikatúristává vált volna. Valószínűleg sem művészként, sem egy evangélikus tanító gyermekként nem tudta volna egykönnyen elfogadni a Magyar Dolgozók Pártja Agitációs

⁷ VÖRÖS 2003. 1.

⁸ VÖRÖS 2003. 5.

⁹ ARGEJÓ 2003. 5.

és Propaganda Osztályának¹⁰ lankadatlan figyelmét és szüntelenül záporozó jobbító javaslatait.¹¹

A Munkácsy Múzeum Képzőművészeti gyűjteményébe most bekerült Mazán-mű, *Az új tanár*¹² a boldog békeidőket idézi, annak a kornak és szellemiségnek az üzenetét közvetíti számunkra. Könnyed hangvételével, kissé frivol jellegével ez a lap az eddigi Mazán kollekciónak méltó, az életműről alkotott képet tovább gazdagító eleme lett.

Ahogy Mazán László más műveivel, ezzel a lappal is az „orrunknál fogva vezet bennünket a nonszensz világába. Racionális gondolatmenetünk karamboljába”.¹³ Hankiss Elemér tréfákról és viccekről ír, de ugyanez a működési mechanizmus a karikatúráknak is. És milyen ember a karikaturista? Hárdi István pszichológus szerint: „Az önmagán vagy másokon humorizáló a valóság, a bajok, a nehézségek, a személyes szenvedések fölé emelkedik, s úgy viselkedik velük, mint a felnőtt a gyermekkel. Így érthető Karinthy Frigyes azon megállapítása, hogy Humorban nem ismerek tréfát, mellyel a humor mélyebb igazságot tartalmazó, emelkedett jellegére utalt, szemben a pillanat szülte tréfa, vicc könnyedebb súlyával.”¹⁴ Sigmund Freudot szintén foglalkoztatta a vicc kérdése.¹⁵ Esszéjét Hankiss Elemér ekképpen foglalja össze: „...Freud kifejti saját pszichoanalitikai viccelméletét. Itt már nem a lelki energia megtakarítására, hanem a vicc felszabadító hatására koncentrál. Azt fejtegeti, hogy a viccek csapdát állítanak nekünk. Logikátlanságot rejtenek el a logikába, és ezzel kijátsszák az értelem kontrollját, becsapják a felettes ént, és legalább egy pillanatra kiszabadítják a tudatalattiba visszafojtott érzelmi tartalmakat és ösztönenergiákat. A kontrollnak ez a pillanatnyi feloldása és az ösztönöknek ez a hirtelen felbuzgása a szabadság gyönyörteli érzésével jár együtt, és ezért: nevetünk”.¹⁶ Hárdi István pedig így ír: „Chaplin a humor gyökerét a halál elleni véde-

¹⁰ Az osztályok első, majd 1953-ban kialakított új rendszeréről: MOL é. n.

¹¹ Az ebben az évtizedben mintául szolgáló vezető politikai élclap, a *Ludas Matyi* működéséről és a régi világból itt maradt karikaturistákkal kapcsolatban felmerülő ideológiai problémákról Takács Róbert dolgozatában olvashatunk. „A karikatúrának tehát az 1950-es évek Magyarországon politikusnak és harcosan időszerűnek kellett lennie, el kellett fordulnia a »polgári« karikatúra rajzos viccjellegű »öncélúságától«, hogy a szocializmus építésének és az ellenség leleplezésének eszközévé váljon. Az MDP számára a karikatúra azért volt olyan fontos, mert e műfaj kitűnően alkalmas a tekintély, a hatalom gúnyolására, ami komoly veszélyt jelenthet. (...) A szerkesztőséget »általánosságban« (hibás vagy hiányos ábrázolásmód, nem megfelelő stílus kapcsán) és konkrét esetekben (egy-egy rajz, írás hangvétele, képi megformálása miatt) egyaránt gyakran érte bírálattal. Az ellenőrzés általában a legapróbb részletekig hatolt, a munkatársakat rendszeresen önkritikára kényszerítették...” TAKÁCS 2003. 1–2.

¹² *Az új tanár* (1935 és 1938 között; diófapác, akvarell, papír; 265 x 425 mm; jelezve balra lent: Mazán L., passzpartún jobbra lent: *Az új tanár*; Munkácsy Mihály Múzeum; gyarapodási napló száma: 29/2012).

¹³ HANKISS 2002. 182.

¹⁴ HÁRDI 2008. 186.

¹⁵ FREUD 2011. 120.

¹⁶ HANKISS 2002. 180.

kezésben látja, az ember az egyetlen élőlény, aki nevetni tud, s így küzd a halálfélelem ellen”.¹⁷

Ám az, hogy megértjük-e a karikatúrát, a viccet, a komikumot, a humort, tehát, hogy tudunk-e valójában nevetni, függ – a műalkotás befogadása során általánosan jellemző tényezők mellett – a helytől és a kortól. Ott élünk? Akkor élünk? Ha azonban nem, ismerjük-e olyan alaposan azt a világot, hogy felfedezzük, megfejthessük az ábrázolásba rejtett képi rejtvényt, és ahogyan Freud írta, hogy hatásukra felszabaduljanak az ösztöneink?

Mazán László karikatúra grafikai két csoportra oszthatók: kevés, illetve sokszereplős kompozíciókra.

- Művek kevés szereplővel: Ebbe a tárgycsoportba tartoznak az egy-, illetve kétszereplős ábrázolások, amelyek egy témára és azt érthetően közölni tudó kevés figurára koncentrálnak. Ezek a lapok szellősek, könnyen átláthatóak (*Nem tudom mi az oka, tán a tavasz / 1920; Boldog húsvéti ünnepeket...! Nem tudok én Neked csak virágot adni...! / 1920; A kartell / 1932*).
- Művek sok szereplővel:
 - Figurái és eseményei egy központi jelenet körül csoportosulnak (*Disznótör / évszám nélkül; A napilapok nyomán / 1920; A nagy verseny / 1919; Nőül veszek / 1919; Az új tanár / 1935 és 1938 között*).
 - A másik csoportba sorolható művek esetében nem akar a látvány elemei között válogatni, nem kívánja egyik jelenetet sem kiemelni, hisz mindet ugyanannyira fontosnak tartja (*Ródlí / 1945; Hoki / 1945*). Egyenrangú a teljes képfelület, nincsenek kiemelt jelenetek és szereplők; e műalkotások belső rendjét tehát nem az elemek fajsúlyozásával éri el. A termélység érzékeltetéséhez az ábrázolásban az előtér, a középtér és a háttér tagolását alkalmazza, ennek megfelelően a figurák méretét differenciálja. Kompozíciós megoldásukban és tematikájuk szerint nem alaptalanul emlékeztetnek bennünket ezek a művek id. Pieter Brueghel korai képére, a *Gyermekjátékokra*. Ám, míg Brueghel képén gyermekek és felnőttek is ugyanolyan lelkesedéssel és odaadással játszanak, addig Mazán Lászlónál csupán a gyermekek vesznek részt a mókában.¹⁸

Az új tanár című képen a hangulati tényezők és az érzelmek adják a mű alaphangját, amelyhez a művész sajátos, egyéni humorérzékkel teremt meg a kevert történetet. Az, hogy saját tanári tapasztalataiból merítette-e az ötletet, ma már eldönthetetlen, de huszonhat éves pályakezdőként akár találkozhatott is hasonlóan szertelen tanuló magatartással egy nem koedukált leányosztályban.

¹⁷ HÁRDI 2008. 190.

¹⁸ E különbség magyarázatául Tészabó Júlia megállapítása szolgálhat: „A középkorban az emberi élet rövidsége miatt a fiatal társadalomnak fontos eleme volt a játék. Idősebb Pieter Bruegel Bécsben örökölt *Gyermekjátékok* című festményén, a 16. század játékvilágának vizuális felsorolásán is gyerekek és fiatal felnőttek játszanak”. TÉSZABÓ 2011.

A kor divatja szerint praktikus, kombinált öltönyt viselő tanár, akit a karikatúrát jellemző túlzó gesztikulációval ábrázol, a latin ragozás rejtelseibe próbál egy osztálynyi matrózblúzos, még kiskorú csinibabát bevezetni. Az amo, amas, amat biflázása helyett a kisasszonyok változatos tevékenységeket folytatnak az osztályteremben. Van, aki fésül, aki rúzsoz, más púderez, valakinek a fonalgombolyagja is elszökött, más uzsonnázik, míg hátul az ifjú karikaturista a katedra előtt verejtékező tanárról hirtelen kanyarított portrét lobogtatja győztes arckifejezéssel. A táblánál álló hölgyön látszik, szívből ragoz, amo – szeretlek, amas – szeretsz... Balra hátul a pajkosnál is pajkosabb leányok csókolózással igyekeznek nekik megfelelő tartalommal megtölteni a tanórát. Az első pad mellett a korabeli sláger szövege, egy kedvelt tangó sorai hevernek a padlón. A híres dal, a *Ne nézzen úgy rám!* szövegét Erdődy Elek írta, zenéjét pedig Sally Géza szerezte.

A horizontálisan komponált ábrázolás elrendezését fent egy oktató jellegű tablósor zárja le, melynek elemein állatpárok, állatcsaládok szerepelnek. Ha csupán állatfajtákat mutatnának be a tablók, akkor azok kisiskolások tantermeibe valók lennének. Ám ezek a tablók csupa olyan dologról szólnak, amelyek a leányosztály tagjainak fantáziáját bizonyára a leginkább foglalkoztatják: a párválasztásról és a családalapításról.

A vízszintes kompozíción a padokban ülő nőalakokat a festő egy háromszög formába komponálja, melynek két szára, a bal felső és a bal alsó sarokból indulva nyílként a tanár felé mutat, a vonalak annak ágyékánál metszik egymást. (Ezután nem csodálkozunk, hogy kövér izzadságcseppeket kell a homlokáról letörölnie.) A padokban megfigyelhető sürgés-forgás jó alkalmat biztosít arra, hogy Mazán László kihasználja az átfedés dinamizmusában rejlő lehetőségeket, amelyek a formák takarásából fakad. Az első padok és a padlódeszka ferde vonalai még dinamikusabbá teszi az ábrázolást, amelyben a figurák változatos és nem egyszer lendületes mozgólatai belső feszültséget keltenek, melyek a nézőben a mozgás élményét keltik.

Mazán László grafikai lapjainak technikai megoldásáról is érdemes külön szólni.

Egyes munkáin grafittal felvázolta a kompozíciót, majd akvarellal, színes ceruzával vagy mindkettő együttes használatával megfestette a figurákat és a környezetet (*Ródlí / 1945; Hoki / 1945*). Műveinek többségén azonban tussal és tollal, jól látható kontúrokkal rajzolta meg az ábrázolás elemeit, majd a körvonalakat precízen kitöltötte akvarellal. Az új tanár esetében annyi újdonsággal találkozunk, hogy a kontúrokat rendkívül vékony tollal és diófapáccal rajzolta meg, amelyet a szokottnál is pontosabban töltött ki. A kontúrvonalak nem töredezettek, a hullámos vonalak, például a ruhák, a drapériák hullámzásának technikai megoldása is a toll biztos használatát igazolja.

A jelzéssel ellátott lapon a keletkezés éveire vonatkozóan nem találunk információt, de az említett tangódal kottalapja 1935-ben jelent meg,¹⁹ így ez a Mazán-grafika csak azután, a dal közismertté válása után készülhetett. A kép passzpartújának

¹⁹ A kotta a Színházi Élet mellékleteként jelent meg. In:

http://www.mkvm.hu/webtarlat/VVB/targy.php?lelt=F_2662_15&vi=4_02

hátlapkartonjára egy 1938-as igazolást ragasztottak, melynek szövege: „Elfogadva az Országos Irodalmi és Képzőművészeti Tanács kiküldött bizottságától, a Szegedi Kultúrpalotában 1938. április hóban a Városi Múzeum és Szegedi Képzőművészeti Egyesület rendezésében megnyílt [Sic!] Dél-magyarországi Képzőművészeti Kiállításon”. *Az új tanár* című Mazán László-mű tehát 1935 és 1938 között született.

IRODALOM

ARGEJÓ 2003

Argejő Éva: A politikai karikatúrák a rendszerváltozás után. Médiakutató, 1. (2003) 6. In: http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavaszi/01_politikai_karikaturak/05.html

FREUD 2011

Freud, Sigmund: A vicc és viszonya a tudattalanhoz. [1905]. Budapest, 2011. 120.

GRÓSZ 1995

Grósz Mihály (szerk., összeáll.): Csabai életrajzok. Kézirat. Békéscsaba, 1995. 109.

HANKISS 2002

Hankiss Elemér: Az emberi kaland. Budapest, 2002.

HÁRDI 2008

Hárdi István: Tallózás a humor világában. A humor és a vicc pszichológiájáról. Magyar Tudomány, 2. (2008) 186–191.

KRUCHIÓ 1980

Kruchió Gábor (szerk.): A békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium 125 éve. Iskola-történeti tanulmányok. Békéscsaba, 1980. 346, 348.

MKE é. n.

A Magyar Képzőművészeti Egyetem hallgatói 1871-től a mai napig.

In: http://www.mke.hu/about/hallgatoi_adatbazis.php/k

MOL é. n.

Magyar Dolgozók Pártja és Magyar Szocialista Munkáspárt iratai. Magyar Országos Levéltár archívuma. In: http://www.mol.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/kutatas/iratanyag_leirasa/magyar_dolgozok_partja_es_magyar_szocialista_munkaspart_iratai.html

TAKÁCS 2003

Takács Róbert: Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. Médiakutató, 1. (2003). In: http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavaszi/03_nevelni_es_felkelteni/01.html

TÉSZABÓ 2011

Tészabó Júlia: A játékszerek történetéből. Gyermekjátékok. In:

<http://www.homoludens.hu/node/30278>

VÖRÖS 2003

Vörös Kati: Judapesti Buleváron. Médiakutató, 1. (2003) 6.

http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavaszi/02_judapesti_bulevaron/

**Joke or criticism? Joke and criticism?
A so-far unknown work by László Mazán, the caricaturist,
at Munkácsy Museum**

– Gabriella Gyarmati –

Resume

Besides József Mokos and Dezső József, László Mazán (Békéscsaba, 1899 – Békéscsaba, 1949), the Békés county art teacher can be kept in evidence as an emblematic figure with a pedagogue's personality, who had Réti and Rudnay as masters at the Academy of Fine Arts. The main characters of the *œuvre* counting a relatively small number of works, are an ironic and grotesque vision and an intention to caricature. Although even nowadays, works by Mazán may pop up, most of his known artistic heritage have found their way to the Munkácsy Museum. A majority of the material is made up by paper-based mixed technology works (watercolor, coloured pencil, ink). In their turn, however, three paintings of relatively big size can be emphasized as curiosities.

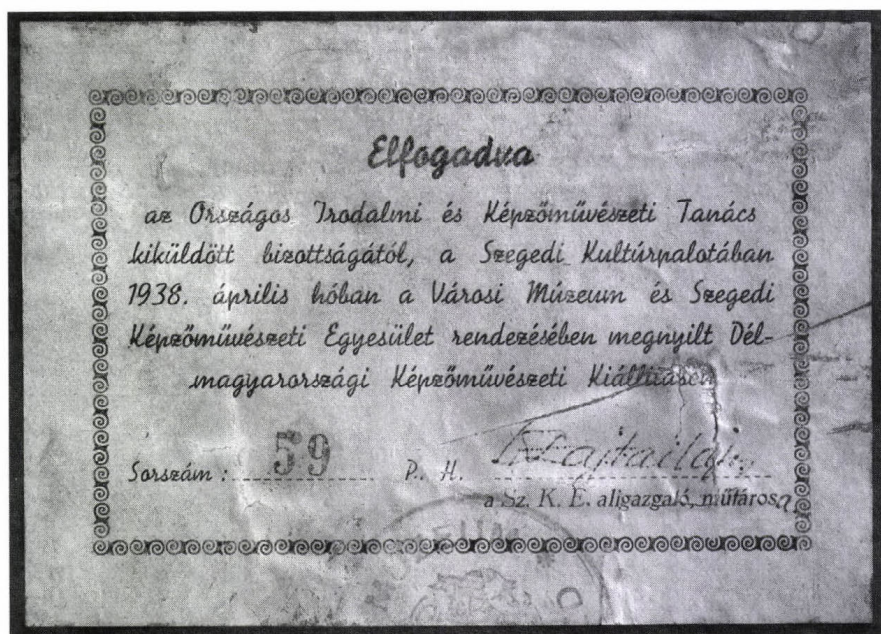
The texts of satirical tone were, at the time, accompanied in the *Borsszem Jankó* (Jankó, a Pepper Grain), the *Üstökös* (The Comet), the *Bolond Istók* (Istók, the Fool) and the *Füstölő* (The Incenser), one-time political satirical journals, by graphic illustrations and caricatures of artistic merit, which, being presumably forerunners of today's mass culture, mostly fall into the category of high art. This world is also László Mazán's own.

"The New Teacher", a caricature recently acquired by Munkácsy Museum mediates the spirituality and the message of that age. With its light tone and somewhat frivolous nature, this caricature has become a worthy relic of the Mazán collection, further enriching the image on the artist's *œuvre*.

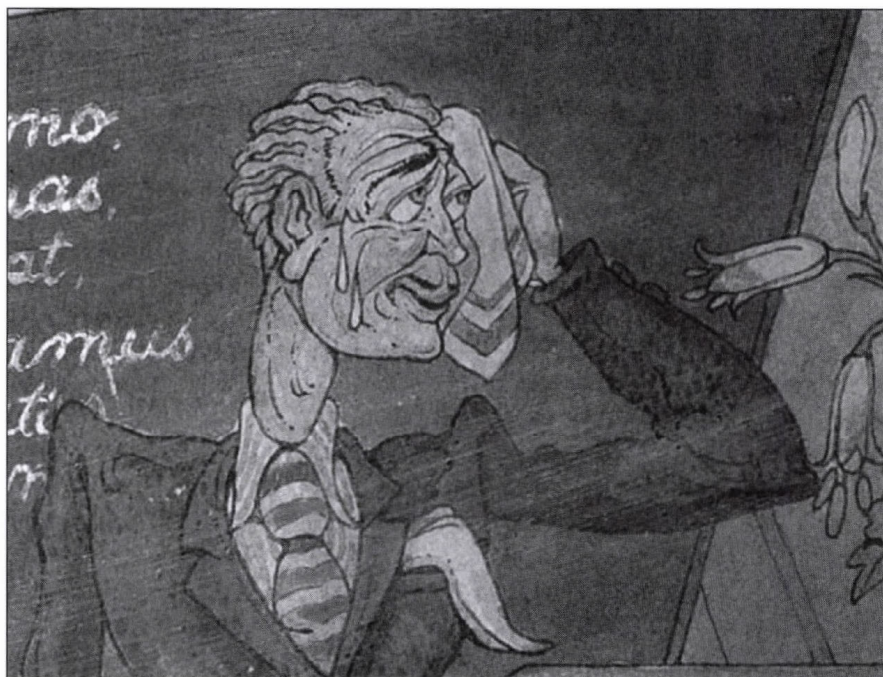
Gyarmati Gabriella
Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága
H-5600 Békéscsaba, Gyulai út 1.
E-mail: gyarmati.gabriella@gmail.com

1. kép. Mazán László: Az új tanár (1935 és 1938 között; diófafác, akvarell, papír; 265 x 425 mm; jelezve balra lent: Mazán L., passzpartún jobbra lent: Az új tanár; Munkácsy Mihály Múzeum; gyarapodási napló szám: 29/2012). Fotó: Pintér Anikó

2. kép. A passzpartú eredeti hátlapkartonján talált igazolás 1938-ból.
Fotó: Petrovszki Zoltán

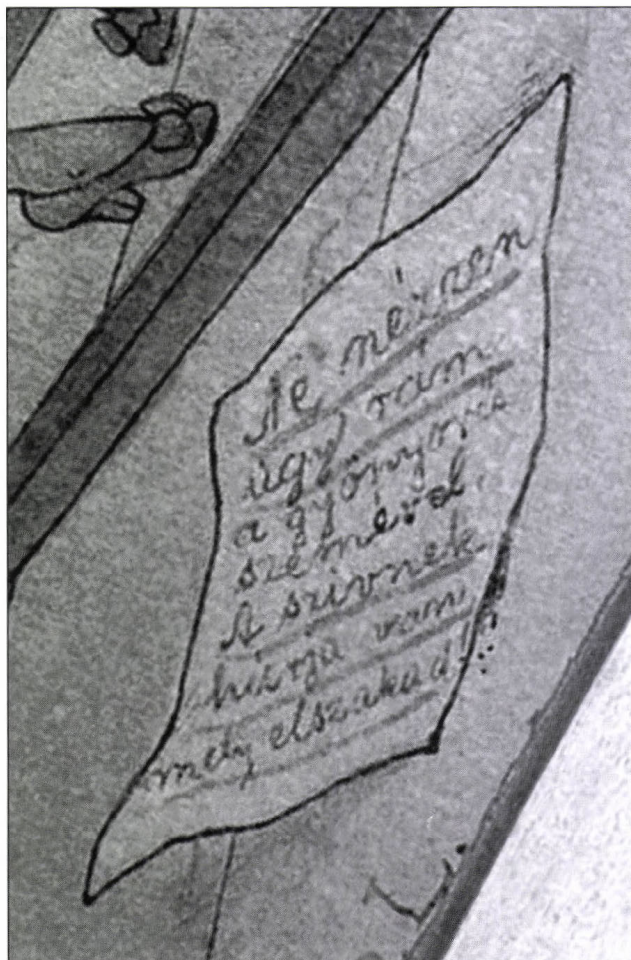
3. kép.

Az új tanár (részlet) – A fiatal latintanár arcképe

4. kép.

Az új tanár (részlet) –
A tanárról készült karikatúra

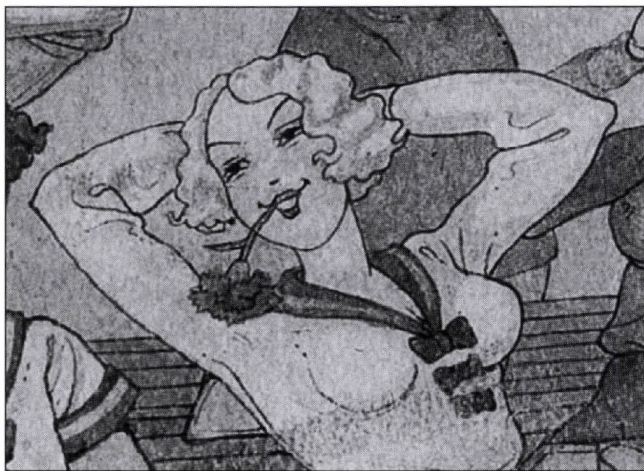

5. kép. Az új tanár (részlet) –
A népszerű tangódal szövegének részlete a padlón heverő papírlapon:
„Ne nézzem úgy rám, a gyönyörű szemével, a szívnek húrja van,
mely megszakad...”

6. kép.

Az új tanár (részlet) – Csókolózó leánytanulók a hátsó padban

7. kép.

Az új tanár (részlet) – Ajkai között vörös szegfűt tartó
szőke hölgy arcképe

8. kép.
Az új tanár (részlet) – Szépítkezés helyett uzsonnáját fogyasztó
barna lány